

ATATÜRK DÖNEMİNDE MEMURLARIN HAKLARI

15 Nisan 2021

Yıldırım Koç

Günümüzde tartışılan konuların başında, ekonomik kalkınma için gerekli kaynakların nasıl sağlanacağı geliyor. Bu kaynak işçi sınıfından mı sağlanacak, başka sınıf ve tabakalardan mı?

Bu sorunun çözümünde de Mustafa Kemal Paşa'ya döneceğiz. Günümüzdekinden çok daha zor koşullarda Mustafa Kemal Paşa ne yapmış ve neleri başarmış?

Türkiye Cumhuriyeti 1923 yılında kurulduktan sonra ilk olarak 1927 yılında bir tarım krizi yaşadı.

1929-1932 döneminde yaşanan kriz ise dış kaynaklıydı; Ekim ayında başlayan 1929 dünya buhranının yansımasıydı. Uluslararası piyasalarda özellikle tarım ürünü fiyatlarında büyük düşüş yaşandı. Türkiye'nin ihraç ürünlerinin büyük bölümü tarım ürünüydü. Bu ürünlere olan talepte de düşme oldu.

Ayrıca, 10 yılı aşkın bir süre sürmüş olan savaşların yıkımının tamiri zorunluydü. Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçlarının bir bölümü Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilmişti. Millileştirmeler, endüstrileşme için gerekli yatırım ve demiryollarının yapımı da büyük kaynakların sağlanmasını ve kullanılmasını gerektiriyordu. Ayrıca, yaklaştığı hissedilen İkinci Dünya Savaşı'na hazırlık da zorunluydü.

Tüberküloz, frengi, trahom, tifo, tifüs gibi hastalıklar yaygındı; eğitim düzeyi çok geriydi. Bir sağlık ve eğitim atılımı gerekiyordu.

Diğer taraftan, emperyalistlere karşı ilk ulusal kurtuluş savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı son ulusal başkaldırı olan Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrasında ülke içinde bazı karışıklıklar da yaşandı. Kürt aşiretlerinin isyanları ülkenin kaynaklarının önemli bir bölümünü tüketti. Cumhuriyet'in ilk yıllarında 1.640 dolayında eşkiyanın bulunduğu 80 çetenin faaliyetleri durduruldu. "1924 senesinde sayısı 332, 925'te 169 olan siyasi şekavet hadiseleri, mütemadiyen tenezzül ederek 1931'de ikiye inmiş ve 933 senesinden itibaren bu mahiyette hiçbir vak'a kaydedilmemiştir." (Çağlayangil, İ.S., "Zabitanın Umumi Durumu," *Cümhuriyetin 16. Yıldönümünde Hitabeler ve Konferanslar*, Ankara, 1939, S.20) Eşkiyayla mücadele de önemli kaynakların harcanmasını gerektiriyordu.

Osmanlı Devleti'nden devralınan ümmetin ve aşiretlerin bir ulusa dönüştürülmesi ve bir aydınlanma sürecinin başlatılması çabaları, dine dayalı bir devlet kurma niyetinde olanların tepkisini çekti. Onların yarattığı engellerin aşılması da gerekiyordu.

Tüm bu zorluklara rağmen, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Türkiye, gayri safi milli hasılasını 1923-1938 döneminde tam üç katına çıkardı. DİE verilerine göre, 1948 yılı fiyatlarıyla 1923 yılındaki gayri safi milli hasıla 1.270,2 milyon liraydı; 1938 yılında 3.808,6 milyon lira oldu. (DİE, *İstatistik Göstergeler, 1923-1998*, Yay.No.2252, Ankara, 2001, s.576)

Devlet ve hükümetler, sanayileşmeyi sağlayacak teknik işgücünü ve Osmanlı'dan devralınan halkı çağdaş bir ulusa dönüştürecek eğitimli kadroları "memur" statüsünde istihdam etti. Memurlar da işçi sınıfının bir parçasıydı; işgüçlerini devlete satarak elde ettikleri aylıkla yaşamlarını sürdüren ve başka gelir kaynakları olmayan ücretlilerdi. 1926 yılında kabul edilen 788 Sayılı Memurin Kanunu ve 1927 yılında kabul edilen 1108 Sayılı Maaş Kanunu'yla memurlara önemli haklar tanındı. Bunlarla ve daha sonra çıkarılan ek mevzuatla, memurların iş güvencesi ve sosyal güvenlik hakları sağlandı. Memurların İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki sıkıntıları da getirilen yeni düzenlemeler ve sağlanan ek ödemelerle azaltıldı.

788 Sayılı Memurin Kanunu'na göre memurlara üç yılda bir %10 veya %15 oranında zam verilecekti. 25 yıl çalışan memur emekliliğe hak kazanıyordu. Emekli aylığı, son 10 yıl içinde alınan en yüksek aylığın %50'si kadardı. 25 yıldan fazla çalışılan her yıl için %50 oranına 2 puan ekleniyordu. Yılda 30 gün ücretli izin hakkı vardı. Ayrıca resmi doktorun raporu süresince memur izinli sayılıyor ve aylığında bir indirim yapılmıyordu. Memura, kaymakam veya valinin onayıyla yılda üç defaya kadar sekiz gün ücretli izin verilebiliyordu. Memurun haftalık çalışma süresi Bakanlar Kurulu tarafından belirleniyor ve mevsime göre günde altı ile sekiz saat arasında değişebiliyordu. Memurlar ve bakmakla yükümlü oldukları kimseler, devletin sağlık hizmetlerinden parasız olarak

yararlanabiliyordu. Memurların siyasi örgütlere ve kulüplere katılması yasaktı. Memurların halkevlerinin çalışmalarına katılmaları konusunda 13178 Sayılı Kararname'yle özel izin vardı. Memurların grev yapması yasaklanmıştı. Ayrıca 1926 yılında kabul edilen 765 Sayılı Türk Ceza Kanunu da devlet memurlarından üç veya daha fazlasının evvelce aralarında anlaşarak memuriyetten ayrılmalarını da cezai yaptırıma bağlıyordu (madde 236). 788 Sayılı Kanun'da memurların sendikalaşmasını yasaklayan bir hüküm yoktu. Ancak bu dönemde de yürürlükte bulunan Tatil-i Eşgal Kanunu'nda kamuya yönelik hizmetlerde çalışanlara getirilmiş bulunan sendikalaşma yasağının devlet memurları için geçerli olduğu ileri sürülüyordu. (Orhun, H., **Türkiye'de Devlet Memurlarının Hukuki Rejimi (Umumi Hatlarla, Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum)**, İçişleri Bakanlığı Yay.Seri 3, Sayı 2, Ankara, 1946, s.202) Ayrıca, 71. maddeye göre, 65 yaşını tamamlayan memurlar emekli ediliyordu ve kendilerine bir senelik aylıkları tutarında emekli ikramiyesi ödeniyordu.

İşçi sınıfının memur kesimi bu yıllarda diğer emekçi sınıf ve tabakalara göre daha iyi durumdaydı. Korkut Boratav'ın hesaplamalarına göre, 1923-1929 döneminde memurların durumu şöyle gelişt:

*"1923-1929 yılları için güvenilir işçi ücretleri verileri yoktur. Ancak, toplam memur maaşlarının milli gelir (GSYİH) içindeki payını saptamak mümkündür. 1923-24 ve 1928-29 yılları ortalamaları olarak memurların milli gelirden aldıkları pay aşağı yukarı değişmeden (%6'nın biraz altında) kalmıştır. Bu saptama, dönem boyunca memurların milli ekonomi içindeki göreceli durumlarının korunduğu ve (eğer devlet memurlarının sayısında milli gelir büyüme hızını aşan bir artma olmamışsa) yılda %8,5 oranında büyüyen bir ekonomide bu tabakanın reel gelirlerinde ilerleme sağlandığı anlamına gelir." (Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2005**, 11. Baskı, İmge Yay., Ankara, 2007, s.57)*

Korkut Boratav'ın hesaplamalarına göre, memurların aylıklarının milli gelir içindeki payı 1929-1939 döneminde ise şöyle gelişt: 1929: %5,2; 1930: %6,8; 1931: %7,1; 1932: %8,2; 1933: %8,6; 1934: %8,8; 1935: %8,7; 1936: %7,2; 1937: %7,4; 1938: %7,6; 1939: %9,1. (Boratav, a.g.k., 2007, s.73)

1931 yılında memurların iktisaden faal nüfus içindeki oranı yalnızca %1,2, milli gelirden aldıkları pay %7,1'di. Bu iki oran arasındaki ilişki, işçi aristokratlığının ifadesidir. (Ömürgönülşen, U., Türkiye'de Kamu Görevlilerinin Sayısal Evrimi ve 1980 Sonrasında Kamu Görevlilerinin Azaltılmasına Yönelik Politikalar Üzerine Düşünceler," **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Kasım 1990)

Erdoğan Soral'ın 1974 Ocak'ında Devlet Planlama Teşkilatı aracılığıyla uyguladığı önemli bir anket ise, 1950 öncesinde memurların sınıf değiştirme olgusunu gözler önüne sermektedir. Erdoğan Soral'ın bazı bulguları şöyle özetlenmektedir:

*"Bu dönemde (1931-1940), devlet memurluğundan gelip müteşebbis olanların tümünün yönetici olarak özel kesime geçtikleri söylenemez. 1931-40 dönemi devlet memuriyetinin gözde olduğu yıllardır. Devlet hizmetinde çalışmak maddi ve moral yönleriyle çekicidir. Dolayısıyla bu dönemde özel kesime geçen devlet memurlarının çoğunun mal sahibi müteşebbis durumunda iş hayatına atıldıkları söylenebilir. Devletçilik dönemi bu görünüşü ile devlet memuriyetinde sermaye birikiminin sağlanabildiği bir dönem olarak gözükmektedir." 1941-1950 döneminde "memuriyetten özel kesime geçen müteşebbislerimiz yoğundur. (...) Ticaret ve devlet memuriyeti bu dönemde iş alanlarına atılan müteşebbislerimizin kaynağını teşkil etmektedir. Müteşebbislerimizin önemli bir kısmının daha önceki mesleği devlet memuriyetidir. Devlet memuriyetinden özel teşebbüse geçen müteşebbislerimizin yarısından fazlası mal sahibi müteşebbis olarak iş hayatına atılmışlardır. Bu görünüş ile devlet memuriyeti Türkiye'de sermaye birikiminin gerçekleştirilebildiği bir meslek olarak görülmektedir. İlginçtir. Öyle bir olguya benzer araştırmaların yapıldığı diğer az gelişmiş ülkelerde rastlayamadık." (Soral, Erdoğan, **Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri**, Ankara İTİA Yay.No.72, Ankara, 1974, s.37-38, 211)*

Atatürk döneminde çok yüksek oranda bir ekonomik kalkınma, devralınan çok kötü bir ekonomik ve toplumsal mirasa ve dönemin büyük zorluklarına rağmen, denk bütçeyle ve dış kaynaklara çok az başvurularak gerçekleştirildi. Bu süreçte işçi sınıfı ezilmedi. İşçi sınıfının memur statüsünde istihdam edilen kesimi ise o dönemin koşullarında köylülüğe ve kent küçük burjuvazisine göre epeyce daha iyi yaşama ve çalışma koşullarına sahipti. Ekonomik kalkınmanın ancak işçi sınıfının sömürülmesiyle sağlanabileceği iddialarını çürüten en önemli örneklerden biri, Atatürk döneminin başarılı ekonomik kalkınması ve emeğe ilişkin politikasıdır.